

УДК 332.36:338.49

В. М. Бондаренко,

д. е. н., професор, професор кафедри маркетингу та реклами, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
ORCID ID:: 0000-0001-6182-6760

О. В. Бондаренко,

Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID:: 0000-0001-5611-8989

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.13—14.12

ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

V. Bondarenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Marketing and Advertising,
Vinnitsia Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics

O. Bondarenko,

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

EFFICIENT USE OF AGRICULTURAL LAND AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

У статті охарактеризовано забезпечення сталого розвитку сільських територій на основі регіонального економічного зростання і посилення державної підтримки сільської економіки, яка дозволить уповільнити процеси депопуляції і стабілізувати демографічну ситуацію в сільській місцевості, підвищити рівень зайнятості працездатних сільських жителів, скоротити частку сільського населення з доходами нижче величини прожиткового мінімуму, модернізувати соціальну інфраструктуру, поліпшити доступ селян до суспільних послуг і підвищити рівень благоустрою сільських поселень.

Проаналізовано, що одним з основних завдань є подолання відомчої роз'єднаності в управлінні сільською місцевістю і посилення координації в забезпеченні сільського розвитку між: міністерствами і відомствами; державними, регіональними та місцевими органами влади; органами державної та органами місцевого самоврядування, громадськими та комерційними організаціями, об'єктами бізнесу та населенням.

Виявлено, що основними проблемами сільського розвитку залишаються нестабільні умови і організація праці, низький рівень побутових умов, нестійке матеріальне забезпечення, неякісні житлові умови, занепад інженерної інфраструктури, що створює передумови для росту міграційного потенціалу сільських мешканців і нестійкого сільського розвитку.

The article describes the provision of sustainable rural development on the basis of regional economic growth and strengthening state support for the rural economy, which will slow down depopulation and stabilize the demographic situation in rural areas, increase employment of able-bodied rural residents, reduce the share of rural population below the subsistence level., to modernize the social infrastructure, to improve the access of peasants to public services and to increase the level of improvement of rural settlements.

It is proved that rural regions are characterized by narrow interconnections of industries, low population density, lower degree of socio — economic development, a small set of types of work, great professional and social homogeneity of the population. Thus, a rural area is a terrestrial space outside urban areas, inhabited by people and characterized by the commonality of any features.

It is shown that the development of any territory is subject to a combination of two principles: functional compliance, which involves the use of land depending on their internal natural properties and resource value, and the second principle — positionality, which assumes the spatial position of land relative to other natural and anthropogenic objects. socio-

economic situation. According to these principles, there is a territorial division into rural areas (rural areas) and highly urbanized industrial zones.

It is analyzed that one of the main tasks is to overcome departmental disunity in rural management and strengthen coordination in ensuring rural development between: ministries and departments; state, regional and local authorities; state and local government bodies, public and commercial organizations, business facilities and the population.

It was revealed that the main problems of rural development are unstable working conditions and organization, low living conditions, unstable material security, poor housing conditions, declining engineering infrastructure, which creates preconditions for growing migration potential of rural residents and unsustainable rural development.

Ключові слова: сільська територія, органи влади, населення, сільські поселення, економічний розвиток, місцеве самоврядування, сільський розвиток, сталий розвиток.

Key words: rural territory, authorities, population, rural settlements, economic development, local self-government, rural development, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Нині в Україні формується державна політика в галузі сталого розвитку сільських територій, які володіють багатими природними ресурсами, економічним і культурним потенціалом, що може забезпечувати повну зайнятість, високий рівень якості життя населення.

Стратегічна мета сталого розвитку сільських територій — це забезпечення економічної ефективності, екологічної безпеки та соціальної справедливості на селі. Однак сучасна соціально-економічна ситуація на селі дозволяє стверджувати, що сільські території переживають системну кризу, основними проявами якого є низький рівень доходів сільського населення та охорони здоров'я, високий ступінь зносу основних виробничих фондів, транспорту, слабкість розвитку виробничої інфраструктури, низький рівень розвитку малого та середнього бізнесу, зниження якості сільського життєвого середовища і загострення проблеми бідності населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку сільських територій досліджувалась в наукових працях О. Булавки, П. Гайдуцького, З. Герасимчук, В. Горкавого, Б. Данилишина, В. Збарського, М. Кропивка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, П. Саблука, В. Трегобчука, Г. Черевка, В. Юрчишина та багатьох інших вчених. Крім того, заслуговують на увагу наукові розвідки стосовно питань фінансування соціально-культурних та побутових закладів на селі А. Величко, Ю. Лузана, П. Макаренка, А. Стельмашука. Результати досліджень засвідчили наявність суттєвих диспропорцій розвитку сіл та міст в Україні, які проявляються у неналежному фінансуванні соціальних потреб сільських жителів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завдання дослідження є обґрунтування шляхів наповнення місцевих бюджетів за рахунок ефективного використання земель сільськогосподарського призначення сільських територій і на основі цього забезпечити соціально-економічних розвиток.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ефективне функціонування сільських територій, їх сталий розвиток залежать від системи основних чинників: соціальних, економічних, екологічних, інституційних.

Сільські території покликані виконувати наступні функції: ефективного та конкурентоспроможного виробництва, раціонального ресурсокористування, ресурсозбереження та охорони природних ресурсів; сприяння розширеному відтворенню сільського населення; забезпечення зайнятості та належного рівня й якості життя; впровадженню інновацій та вдосконалення облаштування не тільки сільських населених пунктів, але й прилеглих до них територій; активізації діяльності сільських громад, гармонійного розвитку особистості кожного селянина, виховання почуття патріотизму, національної ідентифікації, відродження історичних та формування нових культурних традицій [9].

Але погіршення демографічної ситуації сільських територій, деградація виробничої бази та соціальної сфери села, скорочення економічного потенціалу за рахунок вибуття із сільськогосподарського обороту земель, відсутність чітких стратегічних цілей і пріоритетів у соціально-економічному розвитку відповідних територій, низька привабливість і перспективність життя і роботи на селі для молоді вимагають негайних заходів щодо вибору необ-

хідних напрямів і інструментів забезпечення сталого розвитку сільських територій.

У загальноприйнятому понятті сталий розвиток — це стабільний соціально-економічний розвиток, не руйнує своєї природної основи і забезпечує безперервний прогрес суспільства. Перехід до сталого розвитку означає поступове забезпечення цілеспрямованої самоорганізації суспільства в економічній, соціальній та екологічній сферах. У цьому сенсі сталий розвиток характеризується економічною ефективністю, екологічною безпекою і соціальною справедливістю.

Також під сталим розвитком сільських територій розуміється стабільний розвиток сільського спільноти, що забезпечує: виконання ним його народногосподарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини, інших несільськогосподарських товарів і послуг, а також громадських благ, надання рекреаційних послуг, збереження сільського способу життя і сільської культури, соціальний контроль над територією, збереження історично освоєних ландшафтів, розширене відтворення населення, зростання рівня і поліпшення якості його життя, підтримання екологічної рівноваги в біосфері).

Забезпечення сталого розвитку сільських територій на основі регіонального економічного зростання і посилення державної підтримки сільської економіки дозволить уповільнити процеси депопуляції і стабілізувати демографічну ситуацію в сільській місцевості, підвищити рівень зайнятості працездатних сільських жителів, скоротити частку сільського населення з доходами нижче величини прожиткового мінімуму, модернізувати соціальну інфраструктуру, поліпшити доступ селян до суспільних послуг і підвищити рівень благоустрою сільських поселень.

Сільські регіони характеризуються вузькими взаємозв'язками галузей, низькою щільністю населення, меншим ступенем соціально-економічного розвитку, невеликим набором видів трудової діяльності, великої професійної та соціальної однорідністю населення. Таким чином, сільська територія — земний простір за межами урбанізованих територій, населене людьми і характеризується спільністю жодних ознак (природних, історичних та ін.)

Основними проблемами розвитку сільських територій, які потребують вирішення є:

- низький рівень життя населення порівняно з середнім рівнем по Україні;
- нераціональне використання ресурсів сільських територій;

— відсутність системи партнерства між владою, бізнесом і населенням в період інституційних перетворень.

У сільських районах, особливо гірських, виникла критична проблема закріплення населення. З'явився стереотип, згідно з яким, лише виїхавши з сільського району, можна долучитися до "нормальних" стандартів освіти, відпочинку, лікування, культури, комунальних та інших послуг.

Тому найважливішим напрямком економічного розвитку країни є політика забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій є комплексною проблемою і можливо за умови:

- макроекономічної стабільності і збільшення валового внутрішнього продукту;
- забезпечення економічного зростання в сільському господарстві;
- розвитку несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості;
- досягнення на селі соціально рівних з містом умов отримання доходів і суспільних благ;
- поліпшення доступу для господарюючих суб'єктів, які ведуть підприємницьку діяльність на селі, до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних, інших ресурсів;
- формування в сільській місцевості інститутів громадянського суспільства, що забезпечують захист економічних і соціальних інтересів різних груп сільського населення;
- здійснення програм щодо поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості.

Основоположними ресурсами, що сприяють реалізації сталого розвитку сільської території, мають стати:

- природно-ресурсний сектор, максимального адаптований до формування та підтримання внутрішнього і зовнішнього попиту на територіальний продукт;
- принципи розміщення населення мають бути незмінними, а тип виробництва та освоєння природних ресурсів може бути змінений. Це дозволить збільшити ефективність і комфортність освоєння ресурсів і знизити соціальну та комунальне навантаження сільських муніципальних поселень;
- формування ефективної системи самоорганізації місцевого співтовариства через зміцнення місцевого самоврядування і формування громадянських інститутів.
- забезпечення енергетичної безпеки території за рахунок місцевих паливних ресурсів та відновлюваних джерел енергії;

Таблиця 1. Кількість населених пунктів та населення Вінницької області

	РОКИ					+ - 2018 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Всього населених пунктів	1513	1513	1513	1508	1504	-9
Міста	17	18	18	18	18	1
Селища	30	29	29	29	29	-1
Села	1466	1466	1466	1461	1457	-9
Населення всього, тис. чол	1811	1720,1	1641,2	1634,2	1627,0	-184
в тому числі міське, тис. чол	844,3	813,1	814,1	815,8	816	-28,3
%	46,6	47,3	49,6	49,9	50,2	3,6
сільське, тис. чол	966,7	907,0	827,1	818,4	811	-155,7
%	53,4	52,7	50,4	50,1	49,8	-3,6

— раціональне використання природних багатств території, дотримання екологічного імперативу;

— формування та розвиток транспортної інфраструктури, що підсилює геополітичний і економічний статус території;

— розвиток сфери послуг за рахунок залучення і підтримки середнього і малого підприємства;

— розгляд сільськогосподарського виробництва як фактора ендегенного потенційного розвитку економіки території, що забезпечує і задовольняє як її потреби, так і потреби мегаполісів.

Розвиток будь-якої території підпорядковується поєднанню двох принципів: функціональної відповідності, який передбачає використання земель залежно від їх внутрішніх природних властивостей і ресурсної цінності і другий принцип — позиційності, що припускає просторове положення земель щодо інших природних і антропогенних об'єктів, тобто соціально-економічне становище. Згідно з цими принципами відбувається територіальний поділ на сільську місцевість (сільські території) та високоурбанізовані промислові зони.

Одним з основних завдань є подолання відомчої роз'єднаності в управлінні сільською місцевістю і посилення координації в забезпеченні сільського розвитку між: міністерствами і відомствами; державними, регіональними та місцевими органами влади; органами державної та органами місцевого самоврядування, громадськими та комерційними організаціями, об'єктами бізнесу та населенням.

Нерівномірність розвитку, деградація і нераціональне використання сільських територій — це дуже актуальна проблема. Попри важливу роль сільських територій у життєдіяльності держави, прослідковується тенденція деградації сільських територій, яка призвела до того, що зникають з лиця землі історично сформовані поселенські структури зі всієї соціально-

економічної, культурної, духовної інфраструктурою, відбувається обезлюднення територій. Так, у Вінницькій області за останніх три роки зникли 9 сільських населених пунктів (табл. 1).

У 2017 році виключено з облікових даних 5 населених: в Оратівському районі с. Лишава Лопатинської сільської ради, в Погребищенському — с. Богатир Морозівської сільської ради, Соколівка Новофастівської сільської ради та с. Барвінкове Розкопанської сільської ради, в Чернівецькому районі с. Світле Вило-Ярузької сільської ради. У 2018 році виключили з облікових даних ще 4 сільських населених пунктів — це селище Катеринівку Вовчинецької сільської ради та село Вікторівка Воскодавінецької сільської ради Козятинського району, селище Кавків Яр Гарячківської сільської ради Крижопільського району та селище Дукля Соболівської сільської ради Теплицького району.

В області зменшується також кількість сільського населення, так якщо в 2014 році сільське населення становило 966,7 тис. осіб (53,4%) всього населення області, то в 2018 році — лише 811 тис. осіб (49,8%), тобто зменшилось на 155,7 тис. осіб. Однією з причин зменшення населення сільських територій — це міграція молоді до міст.

У цих умовах завдання держави полягає в тому, щоб зберегти сформовану систему розселення, інженерну та соціальну інфраструктуру з метою активізації різних форм господарського життя та забезпечення гідного рівня життя населенню країни.

Сільські території володіють величезним ресурсним потенціалом, різноманітними природно-кліматичними, соціально-культурними та економічними умовами. Раціональне, багатофункціональне використання цього потенціалу — найважливіший фактор сталого соціально-економічного розвитку країни.

В умовах деградації значної частини сільських територій, вкрай низького рівня при-

бутковості сільськогосподарського виробництва ефективно використання сільськогосподарських земель державної власності, звичайно ж, не панацея від усіх бід, але цілком може стати джерелом додаткового доходу для сільських територій та фактором, що сприяє комплексному раціональному розвитку сільських територій.

Так, із 2649,2 тис. га земельного фонду Вінницької області — 2015,2 тис. га займають сільськогосподарські угіддя, до числа яких входять 1725,6 тис. га ріллі.

Площа державних земель (запас, резервний фонд) в області складає 636,6 тис. гектарів. Сільськогосподарські угіддя складають 408,8 тис. га. В оренду підприємствам та фізичним особам передано 268,1 тис. гектарів.

Вільними залишилися 368,5 тис. га різного цільового призначення, з яких придатні для сільськогосподарського використання 171,9 тис. га.

У Вінницькій області всі адміністративні послуги, що відносяться до сфери Держгеокадастру в частині ведення Державного земельного кадастру, надаються виключно через Центри надання адміністративних послуг або через мережу Інтернет — це реєстрація земельних ділянок, надання витягів з Державного земельного кадастру тощо.

За 2018 року державними кадастровими реєстраторами було надано 199,3 тис. адміністративні послуги в тому числі:

- 81,3 тис. — державна реєстрація земельних ділянок;
- 74,1 тис. — надання витягів з Державного земельного кадастру;
- 14,3 тис. — виправлення технічної помилки у відомостях з Державного земельного кадастру, яка була допущена органом, що здійснює його ведення;
- 11,9 тис. — надання викопіювань з кадастрової карти (плану) та іншої картографічної документації Державного земельного кадастру;
- 11,7 тис. — надання довідки з державної статистичної звітності про наявність земель та розподіл їх за власниками земель, землекористувачами, угіддями (за даними форми 6-зем);
- 6 тис. — внесення до Державного земельного кадастру відомостей (змін до них) про земельну ділянку;

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.01.2018 № 60-р "Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у ко-

мунальну власність об'єднаних територіальних громад", на території Вінницької області у 2018 році передано 34 об'єднаним територіальним громадам 37,644 тис. га земель сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність: Барської, Гніванської, Тульчинської, Калинівської, Іллінецької, Немирівської міських об'єднаних територіальних громад, Брацлавської, Вороновицької, Вапнярської, Глуховецької, Томашпільської, Шпиківської, Дашівської, Оратівської селищних об'єднаних територіальних громад, Джулинської, Іванівської, Краснопільської, Мельниківської, Ковалівської, Райгородоцької, Ситковецької, Жданівської, Кунківської, Мурафської, Новогребельської, Сокиринської, Росошанської, Северинівської, Студенянської, Староприлуцької, Лука-Мелешківської, Бабчинецької, Якушинської, Шляхівської сільських об'єднаних територіальних громад.

А на 2019 рік передбачалося провести передачу земель державної власності сільськогосподарського призначення ще по Вінницькій міській об'єднаній територіальній громаді, Тростянецькій селищній об'єднаній територіальній громаді — 650,5747 га, в тому числі 319,211 га неформованих земельних ділянок та по Хмільницькій міській об'єднаній територіальній громаді — 256,9483 га, в тому числі — 244,42 га неформованих земельних ділянок.

Під час вживання заходів щодо поновлення дії договорів оренди земель сільськогосподарського призначення державної власності на 7 років по області встановлено орендну плату у розмірі 12%.

У 2018 році по Вінницькій області укладено 847 договорів оренди та додаткових угод до договорів оренди земель сільськогосподарського призначення державної власності площею 18358 га з загальною орендною платою 54,448 млн грн, з яких:

- кількість угод про поновлення: 136, площею 4 119 га, орендна плата до поновлення становила: 1 830 875 грн/рік;
- кількість угод про внесення змін: 388, площею 11 508 га, орендна плата до внесення змін: 10 921 331 грн/рік;
- кількість угод про розірвання: 47, площею 792.

Тобто середня орендна плата по укладеним у 2018 році договорам оренди та додатковим угодам до договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності становить 2965 грн/га.

ВИСНОВКИ

Таким чином, під стійким розвитком сільських територій пропонується розуміти зміни життя і діяльності людей, на основі комплексного програмно-цільового збалансованого вирішення соціально-економічних завдань і проблем збереження сприятливого навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу сільських територій з метою задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь людей в рамках державної політики сталого розвитку сільських територій.

Основними проблемами сільського розвитку залишаються нестабільні умови і організація праці, низький рівень побутових умов, нестійке матеріальне забезпечення, неякісні житлові умови, занепад інженерної інфраструктури, що створює передумови для росту міграційного потенціалу сільських мешканців і нестійкого сільського розвитку.

Література:

1. Гайсин Р.С. Рациональное использование и устойчивое развитие сельских территорий России [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://journal.bsau.ru/directions/08-00-00-economic-sciences/120/>

2. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи. Економіка АПК. 2010. № 11. С. 129—136.

3. Науменко А.М. Напрями підвищення дохідності місцевих бюджетів. Держава та регіони. 2009. № 5. С. 127—133.

4. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. Кабінет Міністрів України. К., 2010.

5. Статистичний щорічник Вінниччини за 2018 рік. Головне управління статистики і Вінницькій області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/statinfo-arhiv-2013.html>

6. Звіт про використання земель сільськогосподарського призначення державної власності. Головне управління Держземагентства у Вінницькій області.

7. Тулуш А.Д., Боровик П.М., Мережко І.В. Напрями вдосконалення механізмів справляння земельних податкових платежів в аграрній сфері. Наука й економіка: Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. 2012. Вип. 1 (25). С. 154—159.

8. Черевко Г.В. Державне регулювання розвитку українського села. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сіль-

ських територій: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. К., 2005. С. 531—537.

9. Юрчишин В.В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей. Економіка АПК. 2011. № 2. С. 87—99.

References:

1. Hajsyn, R.S. (2013), "Rational use and sustainable development of rural areas of Russia", available at: <http://journal.bsau.ru/directions/08-00-00-economic-sciences/120> (Accessed 02 July 2020).

2. Zbars'kyj, V.K. (2010), "Sustainable development of rural areas: problems and prospects", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 129—136.

3. Naumenko, A.M. (2009), "Directions for increasing the profitability of local budgets", *Derzhava ta rehiony*, vol. 5, pp. 127—133.

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), "On approval of the Concept of the State target program of sustainable development of rural areas for the period up to 2020", Kyiv, Ukraine.

5. Main Department of Statistics and Vinnytsia region (2019), "Statistical Yearbook of Vinnytsia Region for 2018", available at: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/statinfo-arhiv-2013.html> (Accessed 02 July 2020).

6. Main Department of the State Land Agency in Vinnytsia Region (2020), *Zvit pro vykorystannia zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennia derzhavnoi vlasnosti* [Report on the use of state-owned agricultural land], Main Department of the State Land Agency in Vinnytsia Region, Vinnytsia, Ukraine.

7. Tulush, L.D. Borovyk, P.M. and Merezko I.V. (2012), "Directions for improving the mechanisms for collecting land tax payments in the agricultural sector", *Nauka j ekonomika: Naukovo-teoretychnyj zhurnal Khmel'nyts'koho ekonomichnoho universytetu*, vol. 1 (25), pp. 154—159.

8. Cherevko, G.V. (2005), "State regulation of Ukrainian rural development. Socio-economic problems of development of the Ukrainian village and rural territories", *Materialy s'omykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv* [Materials of the seventh annual meeting of the All-Ukrainian Congress of agrarian economists], Kyiv, Ukraine.

9. Yurchyshyn, V.V. (2011), "The village and peasants of Ukraine in the system of historically and socially conditioned national values", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 87—99.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2020 р.